

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

QLOBAL BUĞDA BÖHRANIN ƏSAS SƏBƏBLƏRİ VƏ AZƏRBAYCANA TƏSİRLƏRİ

№ 1 (2)

**Rəşad HÜSEYNOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin departament
rəhbəri**

Qlobal buğda böhranın əsas səbəbləri və Azərbaycana təsirləri

Rəşad HÜSEYNOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin departament rəhbəri

XÜLASƏ

Ərzaq təhlükəsizliyi demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin ən mühüm tərkib hissəsi sayılır. Buğda istehsalı isə bir çox ölkələr üçün, o cümlədən Azərbaycan üçün ərzaq təhlükəsizliyi baxımından strateji əhəmiyyətli məhsul hesab edilir. Hazırda dünya ölkələri xüsusən də ərzaq məhsulları idxal edən inkişaf etməkdə olan ölkələr artan ərzaq qiymətləri fonunda ciddi şəkildə ərzaq təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi ilə bağlı problemlərlə üzləşirlər. Bu məqalədə müəllif son illər ərzində həm qlobal, həm də Azərbaycanda buğda qiymətlərinin, istehsalının, istehlakının, ticarətinin dinamikasını araşdırmışdır. O, dünya bazarında yüksək buğda qiymətlərinin əsas səbəblərini öyrənmiş və bunun ölkəmizə mənfi təsirlərinin azaldılması ilə bağlı təkliflər vermişdir.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, buğda, istehsal, istehlak, ixrac

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir və iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin ən mühüm tərkib hissəsi sayılır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi üçün Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş çoxsaylı prioritetlər çərçivəsində geniş və əhatəli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusən də buğda istehsalı Azərbaycan üçün ərzaq təhlükəsizliyi baxımından strateji əhəmiyyətli məhsul hesab edildiyi üçün onun istehsalının artırılması hədəflənmişdir. Bizim apardığımız bu araşdırmanın əsas məqsədi, qısa olaraq son illər ərzində həm qlobal, həm də Azərbaycanda buğda qiymətlərinin, istehsalının, istehlakının, ticarətinin dinamikasını göstərməkdən ibarətdir. Eyni zamanda araşdırmada dünya bazarında yüksək buğda qiymətlərinin əsas səbəbləri öyrənilmiş və bunun Azərbaycana mümkün təsirləri qiymətləndirilmişdir.

DÜNYA BAZARINDA BUĞDA İSTEHSALI, TİCARƏTİ VƏ İSTEHLAKI

Beynəlxalq Taxıl Şurasının (International Grains Council) taxıl bazarı üzrə son hesabatına görə qlobal buğda istehsalı 2020/21 marketinq ilində (iyul – iyun) 773 milyon ton olmuşdur. Bu isə 2019/20 marketinq ili ilə müqayisədə 1.6% artım deməkdir. Ümumiliyyətlə son on il ərzində dünya üzrə buğda istehsalında 10%-ə qədər artım müşahidə edilmişdir ki, bunun da əsas səbəbi məhsuldarlığın artması olmuşdur. Proqnozlara görə isə 2021/22 marketinq ilində qlobal buğda istehsalı 2020/21 marketinq ilinə nisbətən 0.5% artaraq 777 milyon ton olacaqdır.

Buğda istehlakına gəldikdə isə, onu deyə bilərik ki, bu sahədə müşahidə edilən son illərin göstəriciləri istehsal ilə müqayisədə daha yüksək artım tempinə malikdir. Belə ki, əgər 2019/20 marketinq ilində dünya üzrə buğda istehlakı 745 milyon ton olmuşdusa bu 2020/21 marketinq ilində 3.5% artaraq 771 milyon tona çatmışdır. Növbəti il ilə bağlı proqnozlar da buğda istehlakının dünya üzrə kəskin artacağını göstərir. Belə ki, 2021/22 marketinq ilində qlobal buğda istehlakının 782 milyon ton olacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da ötən marketinq ili ilə müqayisədə 1.5%-lik artım deməkdir.

Baxmayaraq ki, qlobal daşınabilən buğda ehtiyatlarında (carryover stocks) son marketinq illəri üzrə müqayisə (2019/20 və 2020/21) 0.7%-lik artım göstərir, ehtiyatlarda 2021/22 marketinq ilində əvvəlki il ilə müqayisədə 1.5%-ə qədər azalma müşahidə ediləcəyi proqnozlaşdırılır ki, bu da buğda ehtiyatlarından dünya üzrə istifadənin artması deməkdir.

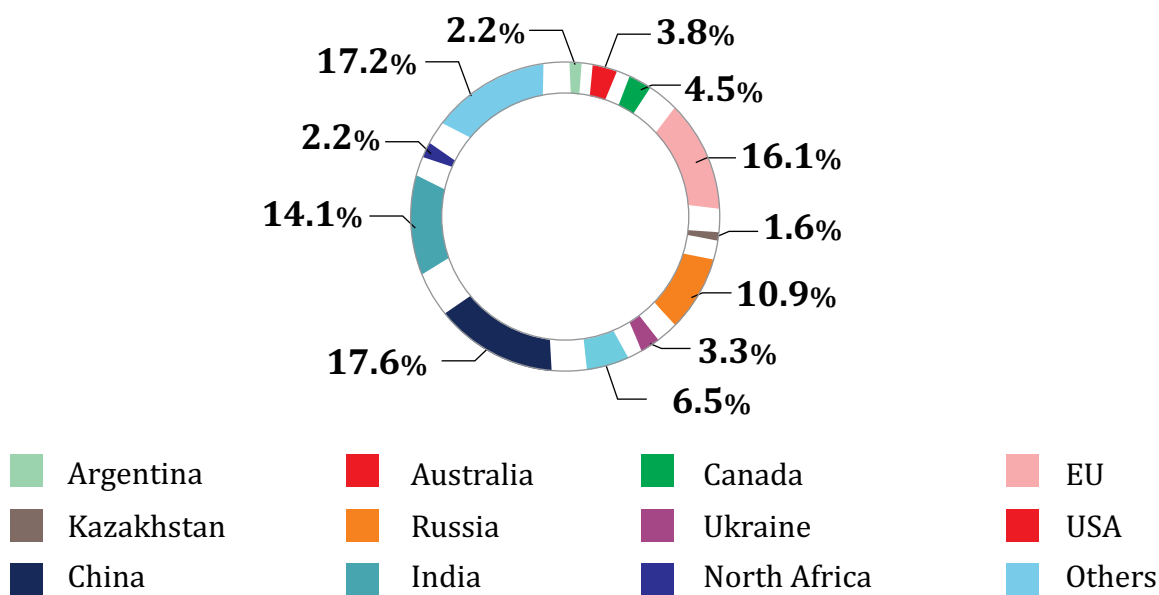
Cədvəl 1. Qlobal buğda istehsalı, istehlakı, ticarəti və ehtiyatları, milyon tonla

	Marketing ili			
	2018/19	2019/20	2020/21	21/22 (proqnoz)
İstehsal	733	762	773	777
Ticarət	168	185	191	196
İstehlak	740	745	771	782
Ehtiyatlar	260	276	278	274

Mənbə: Beynəlxalq Taxıl Şurasının (International Grains Council)

Qlobal buğda ticarətində də ötən illər ərzində artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2019/20 marketing ilində buğda ticarətinin həcmi 185 milyon ton olduğu halda 2020/21 marketing ilində bu rəqəm 3.2% artaraq 191 milyon ton təşkil etmişdir. Proqnozlara görə buğda ticarəti 2021/22 marketing ilində artacaq və 196 milyon ton olacaqdır. Hazırda dünya üzrə əsas buğda istehsalçıları Çin, Hindistan, Rusiya, ABŞ və Fransadır. Qlobal buğda istehsalının yarısı məhz bu ölkələrin payına düşür.

Şəkil 1. Dünya üzrə əsas buğda istehsalçıları (%-lə)

Mənbə: Beynəlxalq Taxıl Şurasının (International Grains Council)

DÜNYA BAZARINDA BUĞDANIN QIYMƏTİ

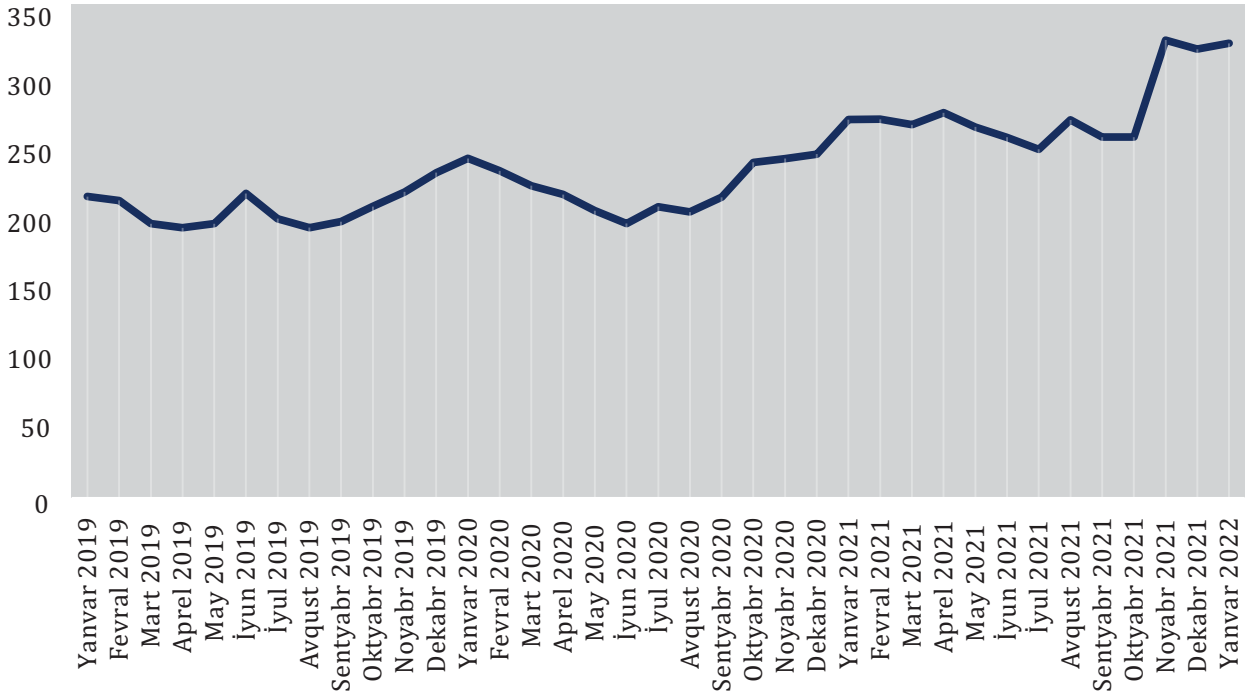
Hazırda dünya bazarında buğda qiymətləri son doqquz ilin ən yüksək göstəricisidir. Dünya Bankının məlumatlarına əsasən, 2021-ci ilin ilk rübündə buğdanın 1 tonunun orta qiyməti 275 ABŞ dolları olduğu halda, ilin sonuna yaxın dördüncü rübdə qiymət 12% artaraq 308 ABŞ dollarına çatmışdır. 2021-ci ilin dördüncü rübündə müşahidə edilmiş buğdanın orta qiyməti ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə isə 25% yüksəkdir.

Nəzər alsaq ki, növbəti marketing ilində dünya üzrə proqnozlaşdırılan buğda istehlakı

(tələb) onun istehsalını üstələyəcəkdir (təklif) (yuxarıda görüldüyü kimi), 2022-ci ildə də dünya bazarında buğdanın qiymətlərinin artma riski vardır.

Şəkil 2. Dünya bazarında buğdanın hər tonunun orta aylıq qiyməti (ABŞ dolları ilə)

Mənbə: Dünya Bankının əmtəə qiymətləri haqqında məlumat

DÜNYA BAZARINDA BUĞDANIN QIYMƏT ARTIMINI DOĞURAN ƏSAS SƏBƏBLƏR

Ümumiyyətlə, ərzaq bazarında qiymətlərə təsir edən faktorlar mürəkkəbdir. Belə ki, hava şəraiti, ticarət siyasəti, aqrar siyasət, taxıl ehtiyatı siyasəti, bioyanacaq siyasəti və dəyişən beynəlxalq maliyyə şərtləri ərzaq qiymətlərinə təsir edən mühüm amillərdir. Dünya bazarında buğdanın qiymətinin artmasına təsir edən əsas amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

■ Əlverişsiz hava şəraiti. Kənd təsərrüfatı iqlim dəyişkənliyinə və ekstremal hava şəraitinə çox həssasdır. Ötən il ərzində ABŞ, Kanada və Rusiyada müşahidə olunan quraqlıq və yüksək temperatur buğda istehsalına ciddi şəkildə təsir etmişdir. Məsələn, ABŞ-da quraqlıq və yüksək temperatur 2021-ci ildə yazlıq buğda məhsulunun 40% azalmasına və ümumi buğda yığımının isə 10% azalmasına səbəb olmuşdur (Yale Climate Connections).

■ Proteksionist siyasət. Buğda istehsalı ilə məşğul olan əsas istehsalçı ölkələr ərzaq təhlükəsizliklərini riskə atmamaq üçün bazara müdaxilə edirlər. Məsələn, Rusiya kimi əsas buğda istehsalçısı və ixracatçısı buğda ixracını məhdudlaşdıracaq siyasət yürüdür. Belə ki, 2021-ci ilin ortalarından Rusiya buğda ixracına vergi tətbiq etməyə başlamışdır (94.9 ABŞ dolları/ton). Digər tərəfdən isə, Rusiya ixracı tənzimləmək üçün 2022-ci ildən daha sərt tədbirlər həyata keçirməyi planlaşdırır. Belə ki, mövcud ixrac vergisini artırmaqla yanaşı, fevralın 15-dən iyunun sonuna qədər olan dövr üçün 8 milyon ton buğda ixracı kvotası tətbiq edəcəyini bildirmişdir.

■ Buğda ehtiyatlarının artırılması siyasəti. Mövcud ərzaq qiymətlərinə təsir göstərən digər önəmli amil isə bəzi ölkələrin 2022-ci il ilə bağlı gözləntilərinin optimist olmamasıdır. Məsələn, dünya üzrə əsas buğda istehsalçısı olan Çin son aylarda ciddi şəkildə buğda ehtiyatı yığmağa başlamışdır. Statistik məlumatlara görə, Çinin buğda idxalı 2021-ci ilin ilk yarısında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 50%-ə qədər artıb (Factmarkets Agricensus). ABŞ Kənd Təsərrüfatı Departamentinin məlumatlarına görə, 2022-ci ilin ortalarına qədər Çin dünya buğda ehtiyatlarının 51%-nə sahib olacaqdır. Belə təmayüllər bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə də müşahidə edilir. Bundan əlavə, ölkə daxilində Çin hökuməti fermerlərə öz məhsulları üçün minimum qiymət təklif edir ki, sonradan bu məhsulları tədarük edərək ərzaq ehtiyatlarının artırılması üçün istifadə edir. Çin hökuməti 2021-ci ilin mart ayında 2014-cü ildən bu yana ilk

dəfə buğdanın minimum qiymətini qaldırdı ki, bu da həm daxili həm də xarici bazarlara qiymət artımı ilə bağlı siqnallar ötürdü.

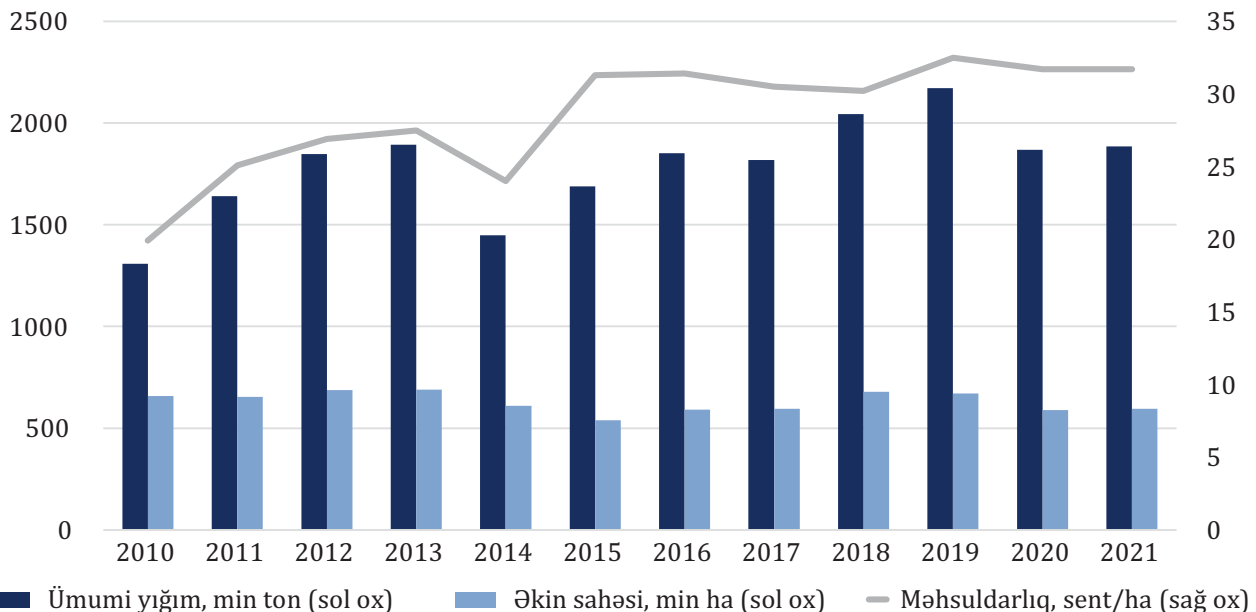
■ Dəyişən xərclərin artımı. Məhsul istehsalçılarının xərclərinin artması öz növbəsində məhsulun maya dəyərinin və qiymətinin də armasına səbəb olur. Məsələn, bir sıra buğda istehsalı ilə məşğul olan ölkələrdə fermerlər məhsuldarlığı artırmaq üçün istifadə etdikləri gübrələrə 2021-ci ildə ötən il ilə müqayisədə 2-3 dəfə çox vəsait ödəməli olublar (Oklahoma Buğda Kommisiyası). Ümumilikdə qlobal gübrə qiymətləri sürətlə artaraq 2008-2009-cu illərdəki qlobal maliyyə böhranından bəri ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Bundan əlavə, toxumun, yanacaqın, məhsulun saxlanması ilə bağlı xərclərin artması da buğdanın maya dəyərinə və qiymətinə təsir edib.

■ Böhran və müharibə qorxusu. Dünya bazarında ərzaq məhsullarının qiymətinə geosiyasi vəziyyətin dəyişməsi də təsir edir. Belə ki, ABŞ və Çin arasında gərginliyin və eləcə də Rusiya qoşunlarının Ukrayna ilə sərhədi boyunca toplanmasının qlobal ticarətə qeyri-müəyyənlik əlavə etməsi ümumilikdə ərzaq qiymətlərinə təsir edən önəmli faktorlardandır. Nəzərə alsaq ki, yuxarıda adları sadalanan ölkələr dünya üzrə iri buğda istehsalçılarıdır, gözlənilən böhran və müharibə qorxusu indidən qiymətlərə öz təsirini göstərir.

AZƏRBAYCANDA BUĞDA İSTEHSALI VƏ İDXALI

Buğda ölkədə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əsas kənd təsərrüfatı məhsulu hesab edilir, belə ki, buğda unundan hazırlanan məhsullar əhalinin gündəlik kalori qəbulunda önəmli paya sahibdir. Məhz bu səbəbdən, əkin strukturunda buğda xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, 2021-ci ildə ölkədə 595 min hektar ərazidə buğda əkilib ki, bu da ümumi əkin sahəsinin təxminən 40%-nə bərabərdir. Ümumilikdə, buğdanın əkin sahəsində 2010-cu il ilə müqayisədə 10%-lik azalma müşahidə edilsə də, 2020-ci il ilə müqayisədə 1.1%-lik artım müşahidə edilmişdir. Ölkə üzrə buğda istehsalı 2021-ci il üzrə ilkin məlumatlara əsasən 1.9 milyon ton təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 1%-lik artım deməkdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, baxmayaraq ki, 2010-cu il ilə müqayisədə yuxarıda qeyd edildiyi kimi buğdanın əkin sahəsində azalma müşahidə edilmişdir, ümumi buğda yığımı müqayisə edilən dövr ərzində 44% artmışdır. Bu artımın da əsas səbəbi göstərilən illər ərzində hektara düşən məhsuldarlığın artmasıdır. Statistik məlumatlara əsasən ölkə üzrə buğdanın orta məhsuldarlığı hektara 31.7 sentnerə yaxındır. Baxmayaraq ki, son 5 il ərzində buğdanın orta məhsuldarlığında artım müşahidə edilmişdir, bu göstərici buğda istehsalı ilə məşğul olan qabaqcıl ölkələrlə müqayisədə aşağıdır.

Şəkil 2. Buğda istehsalı, əkin sahəsi və məhsuldarlığı

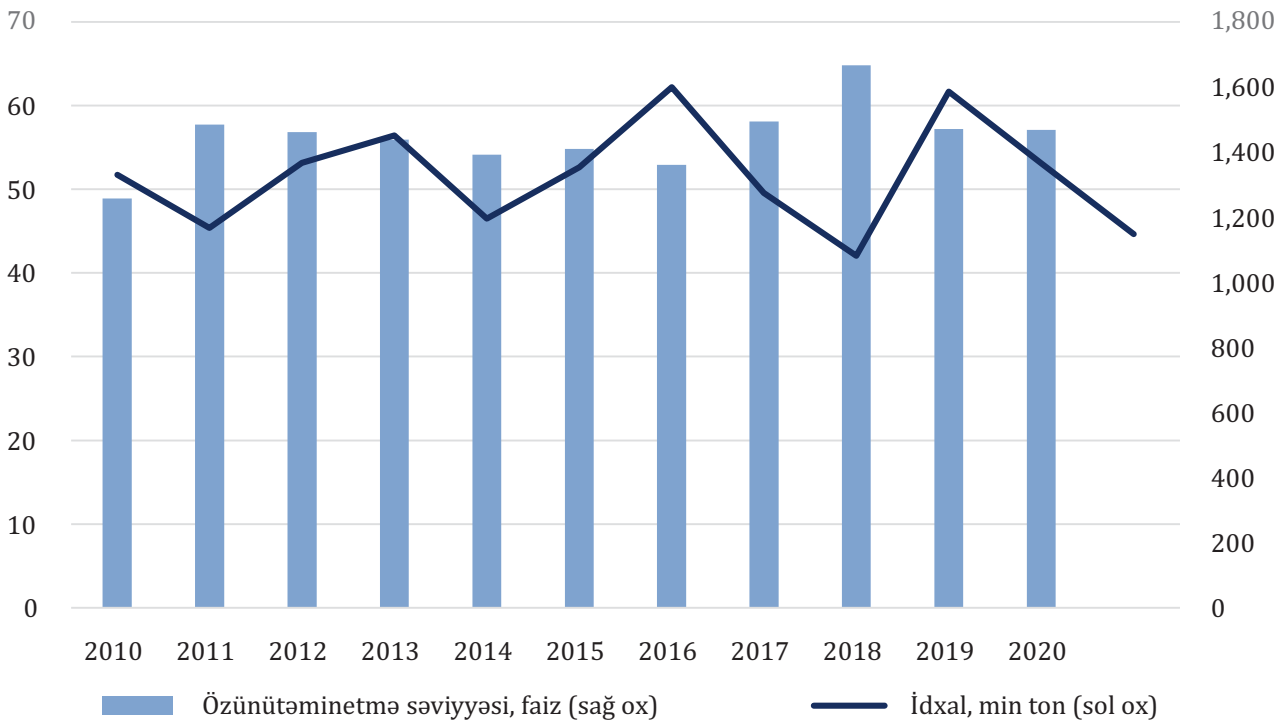

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Dövlət Statistika Komitəsinin hazırladığı ən son ərzaq balansı məlumatlarına görə (2020-ci il üzrə), Azərbaycanın illik buğda tələbatı təxminən 3.5 milyon tondur. Ölkə ərzaq buğdası ilə özünütəminatmə səviyyəsi 57%-dir, bu da onu deməyə əsas verir ki, daxili tələbatın önəmli bir hissəsi idxal hesabına ödənilir. Azərbaycan son illər ərzində idxal olunan buğdanın 80%-dən çoxunu Rusiyadan idxal etmişdir, bununla yanaşı digər önəmli ixraçatçılar isə Ukrayna və Qazaxıstandır. Ölkədə buğda idxalı 2021-ci ilin yanvar-dekabr aylarında 1.15 milyon tondan (statistik dəyəri 331.95 milyon ABŞ dolları) bir qədər çox olmuşdur ki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 15.9%-dən çox azalma deməkdir. 2021-ci il ərzində ölkəyə idxal olunan buğdanın hər tonu üçün orta hesabla 289 ABŞ dolları ödənilmişdir. Bundan əlavə, 2021-ci ildə aylar üzrə buğdanın idxal qiymətlərində kəskin artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, əgər 2021-ci ilin dekabr ayında idxal olunan 1 ton buğdanın orta aylıq idxal qiyməti 254 ABŞ dolları olmuşdursa, bu göstərici ilin son ayında 340 ABŞ dollarına qədər yüksəlmişdir ki, bu da 18%-lik artım deməkdir.

Şəkil 3. Buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsi və idxal

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

BUĞDA İSTEHSALI, İDXALI, EMALI VƏ TƏDARÜKÜNƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİ TƏDBİRLƏRİ

Subsidiyalar (birbaşa). Hazırda Azərbaycanda aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi üçün kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müxtəlif dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilir. Belə ki, 2021-ci il ərzində buğda əkinlərinin hər hektarına orta hesabla 180 AZN məbləğində subsidiya verilmişdir. Bundan əlavə, istifadə olunan yanacağa görə fermerlərə hər hektara orta hesabla 30 AZN ödənilmişdir. Qeyd olunan hektara görə ödənişlər buğda əkininin maya dəyərinin təxminən 40-45%-nə bərabərdir. Aqrar Subsidiya Şurasının qərarına görə isə 2022-ci ildən buğda əkinləri üçün hektara subsidiyanın məbləği 210 AZN təşkil edəcəkdir. Bundan əlavə, istehsalçılara toxum subsidiyaları təklif edilir ki, bunun da məbləği əkiləcək toxumun reproduksiyasından asılıdır. Fermerlərə subsidiyalaşdırılmış suvarma suyunun satışı digər önəmli dövlət dəstəyi tədbiri sayıla bilər. Ümumilikdə, fermerlərlə yanaşı un istehsalı ilə məşğul olanlar da ötən il ərzində dövlət tərəfindən ayrılan subsidiyalardan faydalanmışlar. Belə ki, 2021-ci ilin fevral-sentyabr aylarında un istehsalı ilə məşğul olanlara satılan unun hər tonuna görə 35 AZN məbləğində subsidiya verilmişdir. Sentyabr-dekabr ayları ərzində isə subsidiyanın verilməsi daha təkmil mexanizm qurulmaqla davam etmişdir.

Güzəştlər və daxili bazarın qorunması. Buğda istehsalçıları, digər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları kimi, torpaq vergisi istisna olmaqla bütün vergilərdən azaddırlar.

Bundan əlavə, ölkədə buğdanın idxalı və satışı, buğda ununun və çörəyin istehsalı və satışı 2017-ci il yanvarın 1-dən 2024-cü ilin yanvarın 1-nə qədər ƏDV-dən azad edilmişdir ki, bu da onun maya dəyərini aşağı olmasına tövhə verir. Hazırda un və buğdanın hər tonunun ixracı üçün 200 ABŞ dolları həcmində ixrac rüsumu tətbiq edilir ki, bu da ixracı əngəlləmək üçün atılmış addımdır. Ölkədə buğda ehtiyatlarının lazımı səviyyəyə çatdırılması məqsədlə 2020-ci ildən başlayaraq tədarükçülərə subsidiyalı kreditlərin ayrılmasına başlanılmışdır.

YÜKSƏK BUĞDA QIYMƏTLƏRİNİN DAXİLİ BAZAR TƏSİRLƏRİ

Göründüyü kimi Azərbaycanda buğda, eləcə də ondan alınan məhsulların xüsusi ilə də un və un məmulatlarının qiymətləri xarici bazarlardan asılıdır. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, Rusiyanın buğda ixracını tənzimləmək üçün ixracının əngəlləməsi Azərbaycan bazarına təsirsiz ötüşə bilməz. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda əhalinin qida rasionunda xüsusi çəkisi olan çörək və digər un məmulatlarının hazırlanması üçün buğda unu əsas xammaldır dünya bazarında buğdanın bahalaşmasının ölkə daxilində çörəyin qiymətinə təsiri proqnozlaşdırılmalıdır. Azərbaycanda un istehlakı 2020-ci ildə adam başına orta hesabla 84.4 kiloqram olmuşdur ki, bu da buğda istehsal edən bir sıra ölkələrlə müqayisədə yüksək göstəricidir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə adambaşına un istehlakı il ərzində 55-65 kiloqram arasında dəyişir.

Hazırda un və çörək istehsalçıları ilə müzakirələrdən sonra unun və çörəyin qiymətlərinin yuxarı hədləri müəyyənləşdirilib. Belə ki, 50 kq-lıq bir kisə unun topdansatış qiyməti 35.9 AZN, 500 qr-lıq ənənəvi (dairəvi) çörəyin pərakəndə satış qiyməti 50 qəpik, 650 qr-lıq ənənəvi (dairəvi) çörəyin pərakəndə satış qiyməti isə 65 qəpik müəyyən edilib.

NƏTİCƏ

Yüksək buğda qiymətləri inkişaf etməkdə olan və az inkişaf etmiş ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi təhdidlər yaradır. Bunları nəzərə alaraq bu ölkələr ərzaq təhlükəsizliklərini təmin etmək üçün müxtəlif addımlar atmalıdırlar. Təbii ki, Azərbaycan da əsas buğda idxalçısı kimi qlobal bazarlarda baş verən böhranlardan təsirlənir. Məhsuldarlığın artırılması istiqamətində işlərin görülməsi, gələcəkdə buğda idxalını azalda bilər ki, bu da özünütəminatmə səviyyəsinin artırılmasına tövhə verə bilər. Bundan əlavə, işğaldan azad edilmiş rayonlarda buğda əkinini üçün böyük potensial mövcuddur. Ümumilikdə aparılan ilkin araşdırmalara görə, işğaldan azad edilmiş rayonlarda 150 min hektardan çox əkinə yararlı torpaqlar mövcuddur ki, bu torpaqların gələcəkdə əkin dövriyyəsinə qaytarılması ölkənin buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsini mövcud 57%-dən 65%-ə qədər artırma bilər. Bununla yanaşı, yığılan məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə tövhə verə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Beynəlxalq Taxıl Şurasının (International Grains Council)
<https://www.igc.int/>
2. ABŞ Kənd Təsərrüfatı Departamentinin (U.S. Department of Agriculture)
<https://www.usda.gov/>
3. Oklahoma Buğda Kommisiyası (Oklahoma Wheat Commission)
<https://www.okwheat.org/>
4. Dünya Bankının əmtəə qiymətləri haqqında məlumat (World Bank Commodity Price Data)
<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
5. Yale Climate Connections
<https://yaleclimateconnections.org/2021/12/extreme-weather-and-pandemic-help-drive-global-food-prices-to-46-year-high/>
6. Factmarkets Agricensus,
<https://www.agricensus.com/>

THE MAIN CAUSES OF THE GLOBAL WHEAT CRISIS AND ITS IMPACT ON AZERBAIJAN

Rashad HUSEYNOV

SUMMARY

Today, food importing developing countries, are facing serious food security challenges amid rising global food prices. Food security is the most important component of the economic security system of almost all countries. Wheat production is a strategically important product for many countries, including Azerbaijan, in terms of food security. The main purpose of the study is to illustrate the dynamics of wheat prices, production, consumption and trade in recent years, both globally and in Azerbaijan, as well as to study the main causes of high wheat prices on the world market and discuss their possible impacts on our country.

Keywords: *food security, wheat, production, consumption, export*